

УДК [811.161.2 + 811.162.4]’ 373.611

І. М. Шпілько

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ФЕМІНІТИВИ З ФОРМАНТОМ -КА
В УКРАЇНСЬКІЙ І СЛОВАЦЬКІЙ МОВАХ**

Досліджено назви осіб жіночого роду за професією та родом діяльності з формантом -ка (-ка) у споріднених слов'янських мовах – українській і словацькій. З'ясовано причини, які перешкоджають деривації фемінітивів в українській мові, та окреслено сфери функціонування цієї групи лексики у двох мовах.

Ключові слова: фемінітиви, агентиви, твірна основа, формант, деривація, функціональний стиль.

Исследованы названия лиц женского рода по профессии и роду деятельности с формантом -ка (-ка) в родственных языках – украинском и словацком. Установлены причины, которые препятствуют деривации феминитивов в украинском языке, и отмечены сферы функционирования этой группы лексики в двух языках.

Ключевые слова: феминитивы, агентивы, формант, производящая основа, деривация, функциональный стиль.

The female names according to gender and profession with formant -ка (-ka) are researched in two kindred languages – the Ukrainian and Slovak languages. The reasons preventing derivation of feminities in the Ukrainian language are studied and spheres of functionality of this dictionary group in two languages are remarked.

Key words: feminities, agentives, formant, generating basis, derivation, functional style.

Найдавнішими фемінітивами, започаткованими ще в праіндоєвропейській період і розвиненими на спільнослов'янському ґрунті, були назви спорідненості та свояцтва, найменування жінок за різними діями, функціями. Згодом вони поповнилися номінаціями осіб за їх соціальним станом та церковно-релігійними особливостями, а також за вчинками та поведінкою. Розвиток суспільних відносин, розширення галузей людської діяльності зумовлює збільшення кількості фемінітивів за рахунок найменувань осіб за їх професійною та соціально-політичною діяльністю. Суттєві зміни в соціальному статусі жінки та її утвердження в суто чоловічих сферах професійної діяльності, у бізнесі, політиці вимагають адекватного відображення жіночої професійної діяльності в мові шляхом створення відповідних найменувань.

У слов'янських мовах найменування осіб за їх професійною діяльністю репрезентовані іменниками не лише чоловічого, а й жіночого роду, що слугує розрізненню їх статевих ознак. Поява цих номінацій спричинена змінами в соціальному та суспільному статусі жінок, їх утвердженням у різних сферах професійної та громадсько-політичної діяльності. Утім, незважаючи на наявність сприятливих позалінгвальних чинників, продукування фемінітивів у споріднених слов'янських мовах не однаково. У пропонованій статті хочемо привернути увагу до особливостей номінації жінок за професією і родом діяльності, змін у номінативній, словотвірній системах, викликаних плином часу, у споріднених слов'янських мовах – українській і словацькій.

Українську та словацьку мови об'єднує не лише слов'янське генетичне коріння. Немало спільного і в їхній подальшій історії. Так само, як українська мова розвивалася свого часу в тісному контакті з російською мовою, словацька протягом тривалого історичного періоду була переплетена з чеською. Зовсім недавно ці дві мови – і українська, і словацька – унаслідок схожих позамоовних чинників отримали

статус державних. Це молоді державні мови, які мають тотожний словотвірний потенціал, успадкований з праслов'янської мови, але не завжди однаково його реалізують у процесі деривації агентивів жіночого роду.

Дослідження групи іменників із значенням особи-діяча не нове в мовознавстві. Структурно-семантичні особливості, способи творення, а також історія формування фемінітивів в українській і словацькій мовах були предметом неодноразової уваги таких учених, як І. Ковалик, І. Фекета, С. Семенюк, М. Брус, Я. Горецький, В. Бланар, Л. Двонч. Однак актуальним сьогодні залишається питання компаративного аналізу фемінітивів у споріднених слов'янських мовах.

Номінації осіб жіночої статі становлять окрему систему іменникових лексем, яким характерні специфічні дериваційні й лексико-семантичні ознаки. Утворюючись від найменувань осіб чоловічого роду, іменники із значенням жіночності реалізують здебільшого модифікаційне словотвірне значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником», оскільки позначають той же об'єкт номінації, що й мотивувальні слова, напр.: *оратор* – *ораторка*, *співак* – *співачка*, *herec* – *herečka*, *právník* – *právníčka*.

Фемінні найменування в слов'янських мовах утворюються здебільшого від маскулінних імен суфіксальним способом. Словотворчим формантом виступають суфікси **-ка (-ka)**, **-иця (-иця, -ица, -ica, -ice)** та в поодиноких утвореннях застарілий суфікс **-иня (-иня, -inja, -uni, -yně)** [5, с. 54].

Найбільшою продуктивністю в досліджуваній семантичній групі в слов'янських мовах відзначається суфікс **-ка (-ka)**.

Лінгвісти сходяться на тому, що суфікс **-к-а (-k-a)** походить із праслов'янських суфіксів **-ька, -ъка** і є характерним для форм жіночого роду давнім поширювачем суфікса **-к- (-ko-)**, успадкованим через праслов'янську мову з індоєвропейської (і.-с. *-ka) [7, с. 289].

В українській мові суфікс **-к-а**, як правило, сполучається з повними основами твірних іменників на **-ар (-яр)** (*аптекарь* – *аптекарка*, *казкар* – *казкарка*, *кухар* – *кухарка*, *лялькар* – *лялькарка*, *секретар* – *секретарка*), **-ер (-ор, -тор)** (*парфумер* – *парфумерка*, *фельдшер* – *фельдшерка*, *фермер* – *фермерка*, *актор* – *акторка*, *інструктор* – *інструкторка*, *композитор* – *композиторка*, *диктор* – *дикторка*, *редактор* – *редакторка*), **-ир** (*бригадир* – *бригадирка*, *касир* – *касирка*), **-ач** (*викладач* – *викладачка*, *завідувач* – *завідувачка*), **-тель** (*вихователь* – *вихователька*, *учитель* – *учителька*), **-ист (-іст)** (*арфіст* – *арфістка*, *журналіст* – *журналістка*, *масажист* – *масажистка*, *портретист* – *портретистка*, *рекламіст* – *рекламістка*), **-ант** (*консультант* – *консультантка*, *лаборант* – *лаборантка*, *офіціант* – *офіціантка*).

У словацькій літературній мові, за твердженням Я. Грецького, для творення жіночих назв за професією або родом діяльності найпродуктивнішими є дві морфеми **-ка** та **-куňa**, але більш продуктивним є формант **-k(a)** [14, с. 73].

Афікс **-к-а** поєднується з непохідними і похідними основами назв осіб чоловічого роду: *autor* – *autorka*, *misionár* – *misionárka*, *manifestant* – *manifestantka*. Він приєднується до повних похідних назв осіб чоловічого роду, основи яких містять такі суфікси: **-ár/-iar** (*kvetinár* – *kvetinárka*, *sochár* «скульптор» – *sochárka*, *šatniar* «гардеробник» – *šatniarka*), **-áč** (*predavač* – *predavačka*, *zametač* «підмітальник» – *zametačka*), **-ník/-ík** (*tlmočník* «усний перекладач» – *tlmočnica*, *knižovník* «бібліотекар» – *knižovnica*, *lekárnik* «аптекарь» – *lekárnička*), **-teľ** (*riaditeľ* «директор» – *riadiťka*, *spisovateľ* «письменник» – *spisovateľka*, *cestovateľ* «мандрівник» – *cestovateľka*, *skladateľ* «композитор» – *skladateľka*, *zlepšovateľ* «новатор» – *zlepšovateľka*, **-ák** (*cirkusák* «циркач» – *cirkusáčka*, *spevák* – *speváčka*, *sveták* «світська людина» – *svetáčka*, *voják* «воїн» – *vojačka* та інші.

На відміну від словацької мови, в українській мові номінації жіночих осіб за професією та родом діяльності утворюються не від усіх іменників на позначення чоловічих агентивів.

У сучасній українській мові, за даними «Великого тлумачного словника сучасної української мови» та «Сучасного українського орфографічного словника», не зафіксовано, зокрема, корелятивних пар до таких агентивних іменників, як-от: *адвокат, академік, архітектор, банкір, бізнесмен, брокер, ветеринар, декан, декоратор, демонстратор, дилер, дистрибутор, дизайнер, ілюстратор, коментатор, кондуктор, конструктор, контролер, косметолог, кур'єр, лектор, менеджер, мер, режисер, ректор, стоматолог, терапевт, юрист* тощо.

Словники сучасної словацької мови відповідні пари фіксують, напр.: *advokát – advokátka, architekt – architektka, dekan – dekanka, dekoratér – dekoratérka, demonstrátor – demonstrátorka, díler – dílerka, distributér – distributérka, dizajnér – dizajnérka, manažér – manažérka, reštaurátor – reštaurátorka* та подібні [15; 17].

Отже, як свідчить фактичний матеріал, в українській мові менше жіночих паралелей від чоловічих назв осіб, оскільки жінку за професією часто називають іменником чоловічого роду – *лектор, декан, бухгалтер, коректор* тощо. Тенденція до називання жінок іменниками чоловічого роду в процесі засвоєння нових слів розвинулася в східнослов'янських мовах на початку ХХ ст. Формування назв осіб жіночої статі досліджуваної семантичної групи в українській мові відбувається досить непослідовно, чітких закономірностей щодо їх продукування не існує.

У ході аналізу агентивних іменників в українській мові було виявлено, що фемінітиви не утворюються, зокрема:

а) від складних іменників з другим дієслівним коренем: *винороб, землемір, землероб, екскурсивод, квасовар, китолов, краболов, лісоруб* тощо;

б) від запозичених іменників із афіксоїдами **-граф**, **-лог**: *гінеколог, зоолог, імунолог, кардіолог, косметолог, космобіолог, стоматолог, філолог, географ, лексикограф, фотограф, хореограф* тощо;

в) від назв військових та наукових звань: *академік, доцент, генерал, комісар, лейтенант, майор, маршал*.

У словацькій мові такі назви осіб чоловічого роду є твірними словами в процесі деривації фемінітивів:

а) складні іменники-агентиви (*zemeterač – zemeteračka, drevorubač – drevorubačka*);

б) основи із суфіксоїдами **-lóg**, **-graf**; однак основи із суфіксоїдом **-lóg** сполучаються з розширеною інфіксом **-ič-** (за словацькою термінологією [15, с. 29]) морфемою **-ičk-a**: *fotograf – fotografka, geograf – geografka, choreograf – choreografka, lexikograf – lexikografka, filológ – filologička, ginekológ – gynekologička, meteorológ – meteorologička, stomatológ – stomatologička, technológ – technologička*;

в) група іменників, що позначає наукові звання та ступені, військові звання: *akademik – akademička, docent – docentka, profesor – profesorka, kandidát – kandidátka, doktor – doktorka, komisár – komisárka, poručík «лейтенант» – poručička, major – majorka*.

У словацькій мові за допомогою суфікса **-k-a** утворюються агентивні назви жіночого роду й від усіх запозичених чоловічих назв із такими суфіксами у твірних основах: **-ist-a** (*regionalista «краєзнавець» – regionalistka, scenárista «сценарист» – scenáristka, klavirista «nianіcт» – klaviristka*), **-ent** (*asistent – asistentka, konkurent – konkurentka, korešpondent – korešpondentka, prezident – prezidentka, referent – referentka, respondent – respondentka*), **-ant** (*laborant – laborantka*), **-ér** (*amatér – amatérka, inžinier – inžinierka, konferencier – konferencierka, konštruktér – konštruktérka, tréner – trénerka*), **-ik** (*genetik – genetička, kritik – kritička, politik –*

politička, teoretik – teoretička), -or (direktor – direktorka, ilustrátor – ilustrátorka, imitátor – imitátorka, operátor – operátorka, prokurátor «прокурор» – prokurátorka, rektor – rektorka, senátor – senátorka), -ál (profesionál – profesionálka), -át (deputát – deputátka, kandidát – kandidátka).

Словацький суфікс **-ičk-a** сполучається не лише з основами, які містять суфіксoids **-lóg**, а й з основами на групу приголосних **-rg** [14, с. 74]: *chirurg – chirurgička, dramaturg – dramaturgička.*

Творення жіночих назв від запозичених назв осіб чоловічої статі за допомогою суфікса **-k-a/-ičk-a** в словацькій мові пройшло кілька етапів.

У 40-х роках ХХ століття назви жінок від запозичених чоловічих назв на **-lóg** утворювалися за допомогою суфікса **-k-a**, причому **g** змінювалося на **č** (*geológ – geoločka, biológ – bioločka*) [16; 14, с. 74]. Це було спричинено сильним впливом чеської мови, у якій функціонують лексеми на зразок *bioložka, filoložka* [13, с. 48].

Але з 60–70-х років ХХ ст. жіночі назви осіб від агентивів чоловічого роду на **-lóg** утворюються за допомогою суфікса **-ičk-a** відповідно до нових словотвірних тенденцій, які почали діяти в словацькій мові. Такі деривати функціонують в усіх стилях сучасної словацької мови й нині, також вони зафіксовані словниками різного типу (*biológ – biologička, filológ – filologička, psychológ – psychologička* [15, с. 81, 130, 333; 17, с. 54]).

Формування корелятивних пар «агентив чоловічого роду – агентив жіночого роду» в слов'янських мовах зумовлене власне граматичною особливістю твірної бази – належністю мотивувального іменника до чоловічого роду. «Саме родова співвіднесеність відкриває можливості для творення в українській мові похідних із модифікаційним значенням «особа протилежної статі» практично від кожного іменника – найменування особи за професією, а відтак, і здатність слугувати базою для творення співвідносних за значенням назв осіб жіночої статі», – стверджує З. О. Валюх [2, с. 102]. Теоретично, справді, від кожного іменника чоловічого роду із значенням «особа за професією або родом діяльності» можна утворити похідну лексему жіночого роду. У слов'янських мовах такій деривації сприяє і фінальна фонемна структура твірної основи, і фонемна структура словотворчого форманта, реалізувати словотвірний процес допоможуть і різні морфонологічні явища. Але, як свідчить фактичний матеріал, дібраний із засобів масової інформації і словників різного типу, кількість дериватів – назв осіб жіночого роду досліджуваної семантичної групи – у слов'янських мовах значно відрізняється.

Відсутність в українській мові корелятивних пар до цілої низки агентивних іменників чоловічого роду зумовлена різними чинниками.

По-перше, як нам здається, наявністю професій, військових звань, посад, що були, а то й нині залишилися тільки чоловічими, напр.: *боксер, гірник, зброяр, колезник, колодязник, комбайнер, кахельник, каменяр, митрополит, опалубник, рейкопрокатник, кадет, кавалерист, канонір, кардинал, резидент, фельд'єгер, фельдмаршал, рейнджер, лейтенант, генерал* тощо.

По-друге, появи фемінітивів можуть перешкоджати наявні в лексичній системі мови похідні слова з іншим значенням, омонімічним тому, яке могло б бути утвореним. Так, іменники *вапнярка* – «піч для випалювання вапна» [3, с. 75], *жниварка* – «машина, яка жне хлібні рослини» [3, с. 277], *пілотка* – «літній формений головний убір у деяких військовослужбовців» [3, с. 788], *штукатурка* – «будівельний розчин...» [3, с. 1408], *мічманка* – «формений кашкет з козирком для молодшого і старшого командного складу флоту, а також цивільний кашкет подібного вигляду» [3, с. 533], *кочегарка* – «приміщення, де містяться печі парових казанів» [3, с. 459] усувають можливість утворення лексем із значенням жіночності від таких

іменників чоловічого роду, як *ваняр, жниввар, косар, шукатур, столяр, електрик, пілот, мічман, конфедерат, кочегар* тощо.

По-третє, функціонування російської мови майже в усіх галузях людської діяльності впродовж багатьох десятиліть обмежило використання української мови, уповільнило її розвиток. Російська мова була мовою науки, освіти, професійної діяльності, тому омовлення «світу» на Україні відбувалося в руслі русифікації. Це не могло не позначитися на розвитку української мови, зокрема на її лексичній і словотвірній системах. Надання українській мові статусу державної сприяло розширенню сфер впливу рідної мови, дало можливість активізувати процеси словотворення на власне мовному ґрунті. Зрушення, що відбуваються в словниковому складі мови стосуються, зокрема, й агентивних номінацій.

Так, у сучасній українській мові фемінитиви з формантом **-ка** на зразок *архітекторка, бізнесменка, лідерка, юристка, директорка* тощо активно використовують засоби масової інформації: «**кандидатка** соціологічних наук...»; «*Напередодні жіночого свята вітав директорок шкіл мер Харкова...*» (СТБ, «Вікна», 5.03.10); *прем'єрка* Юлія Тимошенко провела прес-конференцію (ТБІ, «Сьогодні», 19.11.09), «найуспішніша кийвська **рестораторка** Маргарита Січкарь влаштувала кульбаб-свято (Комсомольська правда в Україні (далі – КпУ), 19.05.08); «У лінії прет-а-порте українська **дизайнерка** Оксана Караванська зробила акцент ...» (<http://www.fashion.com.ua>). Однак паралельно з такими дериватами високу частоту вживання мають найменування осіб жіночої статі, виражені іменниками чоловічого роду, що свідчить, з одного боку, про непослідовне використання найменувань осіб жіночого роду, з іншого боку, про перспективи їхнього регулярного творення й функціонування: «Влада Литовченко – **президент** модельного агентства Karin MMG, «Міс-Україна», **засновниця** благодійного фонду «Обдаровані діти – майбутнє України», **радник** Міністра з питань сім'ї, молоді та спорту, **слухачка** Дипломатичної Академії при МЗС України» (<http://blogs.pravda.com.ua>).

У сучасній словацькій мові агентиви жіночого роду з формантами **-ka / -ička** функціонують в усіх стилях мови: публіцистичному – «...*doplňa advokátka Ježová*» (Sme, 10.02.09), «*riadiateľka odboru personaly a vzťahovy vo VÚB banke Soňa Machatová hovorí...*» (Sme, 27.01.09), «*prorektorka pre stratégiu a rozvoj Kristína Zgodová ...*» (Sme, 26.02.09), «...*povedala analytička Poštovej banky Eva Sárázová*» (Sme, 24.02.09); науковому – «*Žena ako autorka – žena ako téma v slovensej poézii...*» [12, с. 24], «*poetka sa uviedla zdanlivo neosobným záznamom voľného verša...*» [12, с. 25]; художньому – «*Návštevníci ju považovali za predstaviteľku finskeho filmu Biely sob*» [18, с. 37]. Звісно, такі номінації є й елементами розмовного стилю.

Отже, порівняльне дослідження фемінитивів з формантом **-ка (-ka)** у споріднених слов'янських мовах засвідчує, що твірною основою в процесі деривації виступають агентиви чоловічого роду. Проте номінації жіночого роду за професією та родом діяльності в українській мові, на відміну від словацької, утворюються не від усіх співвідносних агентивів чоловічого роду. У словацькій мові фемінитиви з формантом **-ka** відповідають словотвірним нормам мови й функціонують в усіх її стилях. Сфера використання таких дериватів в українській мові є обмеженою. Однак українська мова має словотвірний потенціал для творення фемінитивів від маскулінних назв осіб. Дериваційні ресурси української мови є досить гнучкими, питомі словотворчі афікси можуть вільно поєднуватися як із власними, так і із запозиченими твірними основами, не порушуючи в процесі деривації морфологічних законів і словотвірних норм. Тому є всі підстави вважати, що в сучасній українській мові фемінитиви можуть і будуть утворюватися від співвідносних назв осіб чоловічого роду й матимуть широку сферу функціонування.

Бібліографічні посилання

1. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / М. П. Брус. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
2. Валюх З. О. Словотвірна парадигма іменника в українській мові / З. О. Валюх. – К.–Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Загнітко А. О. Корелятивність іменників – назв осіб чоловічого і жіночого роду / А. О. Загнітко // Українське мовознавство. – К. : Вища шк. – 1987. – № 14. – С. 67–74.
5. Историческая типология славянских языков [под ред. А.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1986. – 286 с.
6. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – 153 с.
7. Мейє А. Общеславянский язык / А. Мейє. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951. – 492 с.
8. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / С. П. Семенюк. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.
9. Сучасний український орфографічний словник. – 2-е вид., випр., доп. – Х. : Веста : Вид-во «Ранок», 2007. – 800 с.
10. Фекета І. І. Особливості творення назв осіб жіночої статі / І. І. Фекета // Українська мова та література в школі. – 1974. – № 4. – С. 77–79.
11. Blanár V. Minister – ministerka / V. Blanár // Slovo a tvar II. – Bratislava. – 1948. – Č. 2. – S. 52–54.
12. Bokníková A. Žena ako autorka – žena ako téma v slovenskej poézii od šesťdesiatych rokov po súčasnosť / A. Bokníková // Studia Academica Slovaca. – Bratislava. – 2000. – Zv. 29. – S. 24–52.
13. Dvonč L. Odvozené názvy osôb ženského rodu v spisovnej slovenčine / L. Dvonč // Slovenská reč. – 1972. – Roč. 37. – Č. 1. – S. 39–48.
14. Horecký J. Ženské mená zamestnania / J. Horecký // Slovo a tvar III. – Bratislava. – 1949. – Č. 2. – S. 73–75.
15. Morfematický slovník slovenčiny. – Prešov : Náuka, 1999. – 530 s.
16. Pravidlá slovenského pravopisu. – Bratislava : Veda, 1940.
17. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava : Slovenské ped.nakl-vo, 1985. – 674 s.
18. Ťažký L. Literárne vrásky / L. Ťažký – Bratislava, 1996. – 165 s.

Надійшла до редколегії 03.05.10

УДК 811.161.1'373.47

Ю. Ю. Яблонская

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В КОНТЕКСТЕ РОК-ПОЭЗИИ Ю. ШЕВЧУКА

Розкрито мовні та екстралінгвістичні особливості російської рок-поezії; проаналізовано можливості побудови лексико-семантичного поля «Почуття» на прикладі віршів Ю. Шевчука; наведено приклади функціонування емоційної лексики у контексті рок-поezії.

Ключові слова: лірика, рок-поezія, почуття, емоційна лексика, лексико-семантичне поле.

Раскрыты языковые и экстралингвистические особенности русской рок-поэзии; проанализированы возможности построения лексико-семантического поля «Чувства» на примере сти-